

Jolanta Gelumbeckaitė

Goethe-Universität Frankfurt am Main

Recenzuojama:

BIBLIA tatai efi Wifsas Schwentas Rafchtas,
Lietuwifchkai pergulditas per Janą Bretkuną
Lietuwos pleboną Karaliacziui 1590. DIE BIBEL
das ist die ganze Heilige Schrift Litauisch über-
setzt von Johann Bretke, Litauischer Pastor zu
Königsberg 1590, Textedition des Bandes 7 der
Handschrift: Das Neue Testament, Evangelien
und Apostelgeschichte Labiau 1580,

Biblia Slavica,

herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich Scholz (†)

unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph

Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Band 2.7,

bearbeitet von Jochen D. Range, für den Druck eingerichtet von Stephan Kessler,

Paderborn: Ferdinand Schöningh,

2017, XXVII p., 469 p. ISBN 978-3-506-78426-1

Habemus editionem! Pernai pasirodė ilgai lauktas Jono Bretkūno Biblijos vertimo (1579–1590) dar vienos dalies kritinis komentuoatas leidimas – Jochen D. Range's parengtas ir Stephano Kesslerio spaudai paruoštas Evangelijų ir Apaštalų darbų, sudarančių rankraščio septintą tomą, tekstas¹. Tai antras tekstologiškai diplomatiškai

¹ Aštuonių tomų Biblijos manuskriptas saugomas Berlyne, Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve: GStA PK: XX. HA StUB Königsberg, Nr. 44–51. Skiriant signatūras Archyve buvo vietomis

sukeisti du Biblijos rankraščio tomai (abu *in quarto*): septintas tomas (Evangelijos ir Apd) buvo pažymėtas Nr. 49, o šeštas tomas (Psalmynas) – Nr. 50. Dabar ši klaida ištaisyta ir tomai sunumeruoti iš eilės.

in corpore parengtas Bretkūno Biblijos rankraščio tomas po Friedricho Scholzo 2002 m. išleisto Bretkūno Psalmyno (*BPs*)². Bretkūno vertimo Naujojo Testamento pirmos pusės leidimo pagrindas – 1992 m. Range's habilitacinis darbas³, 25 metus buvęs priimamas tik labai siauram mokslininkų ratui ir tapęs kone mi(s)tiniu. Oficialiai neišleista Evangelijų ir Apaštalų darbų kritinį leidimą ketvirčiu amžiaus aplenkė 1991 m. publikuotas faksimilinis leidimas (*BNT*) ir 1992 m. paskelbtas išsamus monografinio pobūdžio komentarų tomas⁴. Visi šie leidiniai yra dalis didelio visos Bretkūno Biblijos leidybinio projekto, susidedančio iš trijų serijų – faksimilių (1), kritinių leidimų (2) ir komentarų (3). Nuo 1982 m. su pertraukomis vykdyto ir Vokiečių mokslo draugijos (vok. *Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG*) finansuoto projekto iniciatorius – profesorius Scholzas (1928–2016), kurio atminimui skirtas kalbamasis leidimas. Nuo 1989 m. Bretkūno Biblija leidžiama kaip serijos *Biblia Slavica* priedas *Supplementum Lithuanicum*. Viso rankraščio faksimilė išleista penkiais tomis: Penkiaknygė (1996; pirmas rankraščio tomas), Istorinės ir Išminties knygos (2002; antras ir trečias tomas), Pranašų ir Antrojo kanono knygos (2013; ketvirtas ir penktas tomas), Psalmynas (1991; šeštas tomas), Evangelijos ir Apaštalų raštai (1991; septintas ir aštuntas tomas)⁵. Komentarų serijoje – kol kas vienintelis Range's *Bausteine* (1992c). Remiantis Lk 1,5–7 teksto pavyzdžiu čia detalai pristatyti rankraščio leidybiniai principai, tekstologinė strategija bei metodika, suformuluota Scholzo ir Range's intensyvaus bendradarbiavimo metu ir tapusi Bretkūno Biblijos kritinio leidimo editoriniu pagrindu⁶.

Evangelijų ir Apaštalų darbų istorinį kritinį leidimą sudaro keturios dalys: 1) įžanginis žodis (IX–X), santrumpų, leidybinių ženklų, šaltinių ir literatūros sąrašai (XI–XIV), 2) įvadas (XV–XXVII), 3) dokumentinis paraidinis Bretkūno Biblijos septinto tomo rankraščinio teksto perrašas su tekstologiniu aparatu (3–353), 4) pastabos ir paaiškinimai (*355–*469).

Įvade trumpai pristatoma Bretkūno biografija ir Naujojo Testamento rankraštis (septintas ir aštuntas tomas)⁷. Bretkūnas pats žymėjo rankraščio lankus: lapų *recto* pusėje apačioje per vidurį didžiosiomis ir mažosiomis lotyniško alfabeto raidėmis septintame tome ir arabiškais skaitmenimis aštuntame. Vėliau bibliotekose rankraščio foliacija buvo atlikta tris kartus: (1) pieštuku apačioje per vidurį, (2) taip pat pieštuku apatiniame dešiniame kampe, (3) spaudu viršutiniame dešiniame kampe. Ilgainiui numeracijos sistemos ėmė nesutapti, pavyzdžiui, Apaštalų darbai (fol. fr pagal Bretkūno foliaciją) prasideda fol. 227r pagal (1) numeravimą, bet fol. 225r pagal (2) ir

2 Gelumbeckaitė 2003.

3 Range 1992a,b.

4 Range 1992c.

5 Bretkūno Bibliją leidžia Ferdinando Schöningho leidykla Paderborne (Vokietija) (URL: https://www.schoeningh.de/katalog/search.html?tx_mbooks%5Bsword%5D=Biblia+Lithuanica&x=0&y=0, žiūrėta 2018-08-08). Čia aptariama knyga į leidyklos puslapį dar neįtraukta.

6 Range 1992c, 159–166. Detalų Bretkūno rankraščio leidybinių principų aprašą pateikė ir Scholzas įvade į Psalmyno leidimą (*BPs* XXXIV–XLI; Gelumbeckaitė 2003, 304tt.).

7 Išsamus rankraščio aprašas monografijoje *Bausteine* apima p. 9–41 (Range 1992c), o ne tik p. 16–23, kaip nurodyta aptariamojo leidimo p. XVI, išn. 4.

atitinkamai fol. 223r pagal (3). Kritiniame leidime laikomasi pirmos numeravimo sistemos (XVII). Toliau įvade glaustai aprašomi Bretkūno Biblijos kritinio leidimo principai, kurie padeda siekti pagrindinio tikslo – dokumentiškai diplomatiškai pagrįsti teksto genezę nuo pirminio užrašyto sluoksnio iki galutinio varianto (XX). Pagrindiniu leidžiamu tekstu pasirinktas pirminis užrašytas Bretkūno tekstas, vadinamasis pagrindinis sluoksnis – *Grundschrift* (GS), atspindintis paties vertėjo intencijas. Pirminio teksto rašymo metu Bretkūno keitimai ir taisymai tekste bei papildymai marginalijose apibendrintai vadinami *Sofortkorrekturen* (Sfk); pagrindiniame edicijos tekste šios korektūros pažymėtos mažosiomis lotyniškos abėcėlės raidėmis ir aiškinamos pirmame tekstologiniame aparate (sigla GS). Vėlesnių metų Bretkūno taisymai bei papildymai sudaro vadinamąjį taisymų sluoksnį – *Korrekturschicht* (KS). Šios vėlesniosios korektūros (*Spätkorrekturen*, Spk) suregistruotos antrame tekstologiniame aparate, į kurį įtraukti ir Bretkūno rankraščio korektorių – Danieliaus Gaidžio, Jono Gedkanto ir Mikalojaus Siautilos⁸ – taisymai (sigla KS). Pagrindiniame leidžiamame tekste ir kritiniame aparate Range kiek įmanoma laikosi teksto faktografijos ir nuosekliai vengia interpretacijų⁹. Nepaisant akribiškos lyginamosios rankraščio ir Bretkūno rašysenos analizės yra atvejų, kai parengėjas turėjo priimti individualų sprendimą dėl teksto (orto)grafijos. Išskirti aštuoni tokių atvejų tipai: grafemų sekvencijos (1) <iu> ir <ui>, (2) <imi> ir <inu>, (3) <nini> ir <nin>; (4) raidė <u> su viršuje arba kairėje pusėje atviru diakritiniu pusapskritimio formos lankeliu <ü>, kuris dažnai yra klaustuko, akūto ar paprasto taško formos, ir raidė su uždaru apskritimu <û>¹⁰; (5) <o> ir <a>; (6) didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba, ypač <k/K>; (7) žodžių rašymas kartu ir atskirai; (8) taško, kablelio ir kabliataškio skyrimas (XXI–XXIII).

Range's pastebėjimu, Evangelijų ir Apd vertime Bretkūnas raidę <û> su apskritimo formos ar neaklinai uždaru diakritiniu lankeliu rašė ne tik dvibalsiui /uo/, bet tam tikrais atvejais ir balsiui /u/ žymėti, o raidę <û> dar ir su nosiniu tašku – galūniniam nosiniam /u/ (XXI). Bretkūno NT rankraštyje nepavykus nustatyti jokio tokios vartosenos dėsningumo, Range apsisprendė grafiškai išsiskiriančius atvejus atspindėti kritiniame leidime¹¹. Taip atsirado nemažai iš pažiūros neįprastų formų, kurios dabar galės sulaukti fonetikos istorikų interpretacijos, pvz.:

Kas regefi iumus ape **Chriftū**? (fol. 52r; Mt 22,42) – fake iamui Euangelią ape **Chriftū** (fol. 246v; Apd 8,35);

8 Lot., vok. *Daniel Gallus* (?–apie 1602/1607), Laukiškos kunigas; vok. *Johann Gedkant* (1556–1619), Širvintos kunigas; vok. *Nikolaus Siautil* (apie 1533–1595), Rusnės kunigas.

9 Visiškai suprantama, kad rengiant sudėtingą didelės apimties tekstą pasitaiko korektūrinių suklydimų, pavyzdžiui, Apd 3,8 „waikfchczoio ir fchokineio, ir ll garbioio Diewa“ turi būti *garbinoio*.

10 Virš raidės <u> dedama įvairias formas gailintį turėti diakritinį lankelį Range vadina

tilde (*Tilde*; XXI), uždarą apskritimą – žiedu (*Kringel*; XXII).

11 Plg.: „Es wird zu fragen sein, ob es sich hierbei um ein rein graphisches Problem handelt, oder ob sich hinter dieser Schreibung eine bestimmte Lautung verbirgt. [...] Unter Umständen bringt die Bearbeitung des BAT Licht in diese Angelegenheit. Ich kann mich des Eindrucks nicht erwehren, daß hinter der Schreibung <û> und <ü> nicht nur eine Schreibgewohnheit steckt“ (Range 1992c, 68–69).

Tada ifchduos ius ant **wargŭ** (fol. 55r; Mt 24,9) – daugia pagielbeia nog ligŭ iŭ ir **wargŭ** (fol. 126r; Lk 7,21);

Kaczei ir mirti man fu tawim **butŭ** (fol. 61v; Mt 26,35) – idant nuog Welino **butŭ** gundintas (fol. 9v; Mt 4,1);

Er ne pirkomi ira du **S3wirbliŭ** (fol. 24v; Mt 10,29) – du **Eklu** fedeia ant kelio (fol. 47r; Mt 20,30);

Schitai, efch ius **fiuncziŭ** kaip Awis, widui **Wilkŭ** (fol. 24r; Mt 10,16) – Schifkat afch **fiuncziŭ** ius, kaip awelius terpei **wilkŭ** (fol. 134v; Lk 10,3);

efch ius palieczewoiu Diewui ir **S3odzŭi** (fol. 276r; Apd 20,32) – kurie tam **S3odzui** klaufe (fol. 234v; Apd 4,4)¹².

Scholzto tyrimai rodo, kad Bretkūnas versdamas Bibliją ir vertimą taisydamas sąmoningai kūrė savo ortografijos sistemą, remdamasis jau esančia praktika ir pats filologiškai eksperimentuodamas. Vienas ryškiausių pavyzdžių – grafemų <o>, <ŭ> ir <uo> vartojimas fonemai /uo/ žymėti. Pradėjęs nuo Martyno Mažvydo *Katekizme* nuosekliai vartotos <o>, Bretkūnas pamažu perėjo prie ir Mažvydo vėlesniuose spausdintuose raštuose pasitaikančios, o Baltramiejaus Vilento beveik nuosekliai vartojamos <ŭ>, kol galiausiai išvertęs Naująjį Testamentą (baigė tuoj po 1580 m. gegužės 16 d.) ir ėmėsis Psalmyno (nuo 1580 m. gegužės 20 d.) jau akivaizdžiai teikė pirmenybę <uo>¹³. Psalmyno rankraštyje pasitaikančius įvairaus pavidalo diakritinius lankelius virš <u> Scholzas vienareikšmiškai laiko grafikos dalykais, o kritiniame leidime grafemą <ŭ> vartoja tik tais atvejais, kai ji žymi dvibalsį¹⁴.

Bretkūno NT būdingas ne tik grafinis nepastovumas, bet ir vertimo leksinis nestabilumas, t. y. kai identiškos šaltinio vietos vertime realizuojamos skirtingai (XXIII)¹⁵. Teksto dinamika nuo pirminio vertimo varianto iki galutinio ištaisyto teksto yra labai sudėtinga, vėlesnių Bretkūno taisymsų sluoksnis nesudaro atskiro savarankiško teksto, todėl ir negalėjo tapti leidžiamo teksto pagrindu. Teksto ir taisymsų (paties Bretkūno ir korektorių) daugiasluoksniškumas sąlygojo ne tik tai, kad leidimas turi du kritinius aparatus, bet ir juos papildančius komentarus. Pirmame aparate (GS) dažnai kartojasi laužtiniuose skliaustuose įrašyta mįslinga pastaba apie parengėjo norą: – „desideratum editoris“ (taip pat „desideratum edit.“ ir „desideratum ed.“), plg.:

Mt 13,49: Schitaipo bus^d ir || pagineghimi^e Swieto.

GS: ^d Sfk aus i [^e desideratum editoris]

12 Nevienodumų leidime yra ir perteikiant tą patį žodį: Jn 19,42 tekste esanti acc. sg. forma *Jefŭ* Apaštalų darbų komentaruose cituojama kaip *Jefŭ* („Apg 13,29“, p. *454). Beje, leidimo puslapinėse antraštėse vartojama lotyniška Apaštalų darbų santrumpa *Act*, o pastabose ir paaiškinimuose – voikiška *Apg*.

13 BPs LIV–LVIII.

14 „Das läßt darauf schließen, daß geschlossene Kreise oder Häckchen von Bretkes jeweiliger Stimmung oder Laune abhingen. [...] Ich habe daher in dieser Edition in der GS ein ŭ der Hs nur dort belassen, wo es das Phonem /uo/ bezeichnet“ (BPs LVtt.).

15 Plg. Range 1992c, 194.

Neaišku, apie kokią parengėjo valią čia kalbama, nes pastaba nepaaiškinta nei įvade, nei komentaruose¹⁶. Komentario reikalingos teksto vietos ir taisymai aparate paprastai pažymėti žvaigždute (asteriskiu) bei aptariamoms pastabų ir paaiškinimų skyriuje¹⁷, plg.:

Mt 15,11: kas per burna^d

GS: ^d Sfk aus n*

Komentaras p. *367: „Mt 15,11^d Intendiert war n{afrus}; vgl. die Anm. zu Mt 13,55.“¹⁸

Apd 1,5: Ionas wandemi³ krikfchtija

KS: ³ wandeimi*

Komentaras p. *444: „Zum Instr. von *wanduo* in BNT s. die Anm. zu Mt 3,11.“¹⁹

Komentari apima teksto (orto)grafiją, leksiką, morfologiją ir sintaksę. Čia daug dėmesio skiriama vertimo lyginimui su šaltiniais – lotynišku Vulgatos ir vokišku Martino Lutherio NT tekstu. Parengėjas nurodo ir Bretkūno klaidas, kurių šis nepastebėjo taisydamas savo vertimą²⁰. Pavyzdžiui, Mt 25,1 „Tada Dangaus Karaliųta ligus bus defchinti Mergamus, kurios emufios Lampes ųawa, ir ifcheijo priefch Iauniki“ jungtukas *ir* laikomas atsiradusiu dėl vokiško teksto įtakos „die jre Lampen nahmen, vnd giengen aus dem Breutgam entgegen“ (*376). Range’s išvada – jungtuką *ir* reiktų išbraukti („*ir* ist wohl zu streichen“, *376). Vienaprasmiškai išbraukti siūloma ir Lk 17,7 įvardį *iam*, neva atsiradusį dėl lotyniško teksto sintaksės įtakos:

Lk 17,7: Kas iufų turedams tarną areųi angu¹ ga-llnanti iauczius, ¹kuriam pareijufiam ifch lauka || tartų iam^a

GS: ^a S. Anm. S. *416

KS: ¹ alba

Komentaras p. *416: Wortstellung und Syntax sind von der lat. Vorlage beeinflusst: *Quis autem vestrum habens servum arantem aut pascentem, qui regresso der²¹ agro dicit illi; vgl. L. Welcher ift vnter evch²², der einen Knecht hat, der jm plūget²³, oder das Viehe weidet, wenn er heim kompt vom feldē, das er zu²⁴ jm fage.* In BNT ist *iam* zu streichen.

16 Šios vietos habilitaciniame darbe taip pat pažymėtos, pirmame kritiniame aparate pateikta nuoroda į paaiškinimus „s. Anm.“ (Range 1992a), bet pastabų ir paaiškinimų dalyje jos visai nekomentuotos (Range 1992b).

17 „Im BNT gibt es nicht wenige Textstellen und Korrekturen, die – nach Meinung des Bearbeiters – einer Erklärung bedürfen. Diese werden im Apparat der Textedition durch das Zeichen * oder den Hinweis »s. Anm. auf S. ...« gekennzeichnet und im Abschnitt »Anmerkungen und Erläuterungen« besprochen“ (XXVIt.). Tiesa, pačiame

aparate pakaitais vartojama ir sutrumpinta nuoroda „s. Anm. S. ...“.

18 Klaidinga nuoroda vietoj Mt 13,35^f. Mt 13,55 komentaro kalbamajame leidime išvis nėra.

19 Nuoroda į komentarą Mt 3,11^g.

20 Tai rodo, kad taisydamas vertimą Bretkūnas nebesinaudojęs šaltinių tekstais (Range 1992c, 260).

21 Klaida vietoj *de*.

22 Klaida vietoj *euch* (žr. WA.DB 6, 289).

23 Klaida vietoj *pflūget* (žr. WA.DB 6, 289).

24 Klaida vietoj *er jm* (žr. WA.DB 6, 289).

Bretkūno vartojamą „kuriam parėjusiam tartų jam“ Vytautas Ambrazas laiko pereinamąja tarp dalyvinės priklausomos (predikatyvinės ‘tartų jam, parėjusiam’) ir absoliutinės (‘kuriam parėjus, tartų jam’) konstrukcija, kurioje dėl nusilpusio ryšio tarp veiksmažodžio ir į dalyvinę datyvo konstrukciją įeinančio įvardžio įvardžio datyvas vartojamas dukart²⁵. Įvardis *jam* čia eina veiksmažodžio *tarti* netiesioginiu (datyvinu) papildiniu ir negali būti lengva ranka išmetamas. Komentuoti čia būtų galima nebent dalyvinės konstrukcijos „kuriam parėjusiam“ įvardžio datyvą: jis kaip tik neatitinka lotyniško šaltinio morfosintaksės, nes Vulgatoje yra reliatyvinio įvardžio nominatyvas *quis* (plg. gr. ὅς), t. y. „*kuris* parėjusiam iš lauko tartų jam“ (su predikatyvinu dalyvio datyvu reikšme: ‘*kuris* jam, parėjusiam iš lauko, tartų’).

Kritinis (2017) ir faksimilinis (1991) Naujojo Testamento pirmos pusės (Biblijos rankraščio septinto tomo: Evangelijų ir Apd) leidimas bei į viso NT leidimą įvedanti Range’s monografija (Range 1992c) pagaliau sudaro pageidaujamą bei tolesniam moksliniam darbui reikalingą triadą. Rankraščio, ypač tokio sudėtingo kaip Bretkūno, faksimilė be kritinio leidimo buvo daugiau ar mažiau istorinė bibliofilinė iliustracija, patikimiams tyrimams tinkama tik iš dalies (ar veikiau „iš bėdos“). Kritinio leidimo (su komentarais) ir faksimilės samplaika dabar tapo visaverte dokumentine Bretkūno autografo publikacija, kurioje orientuotis padeda sistemingai parengtas kritinis leidimas, o parengėjo sprendimus verifikuoja faksimilė.

Literatūra:

- AMBRAZAS, VYTAUTAS, 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2003: [Rec.]: „Friedrich Scholz (Hrsg.), Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache von Johannes Bretke“, *ALT* 5, 299–310.
- RANGE, JOCHEN D., 1992a: *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke, Labiau, 1580*, Habilitationsschrift, vorgelegt dem Fachbereich 13 Romanistik / Slavistik der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster.
- RANGE, JOCHEN D. (HRSG.), 1992b: *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke, Labiau, 1580. Beiheft: Anmerkungen und Erläuterungen*, Habilitationsschrift, vorgelegt dem Fachbereich 13 Romanistik / Slavistik der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster.
- RANGE, JOCHEN D., 1992c: *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)*, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Reihe 3: Kommentarbände, Band 1, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.

JOLANTA GELUMBECKAITĖ
Institut für Empirische Sprachwissenschaft
Goethe-Universität Frankfurt am Main
Senckenberganlage 31
D-60325 Frankfurt am Main, Deutschland
el. p.: gelumbeckaite@em.uni-frankfurt.de

Gauta 2018 m. rugpjūčio 16 d.

²⁵ Ambrazas 2006, 423.